

УДК 1

УПЛЫЎ ГРАМАДСКІХ КАШТОЎНАСЦЯЎ, ГРАМАДЗЯНСКОЙ АКТЫЎНАСЦІ І ПОСТКАЛАНІЯЛЬНАГА МІНУЛАГА НА ТРАНСФАРМАЦЫЮ ЗНЕШНЯЙ ПАЛІТЫКІ УКРАЇНЫ**канд. філас. навук, дац. В.П. КАТОЎСКАЯ****(Нацыянальная акадэмія дзяржаўнага кіравання пры Прэзідэнце Украіны, Кіеў)**

Даследуюцца змены сацыяльна-палітычных каштоўнасцяў у другой палове ХХ – пачатку ХХІ стст., якія адбываюцца ў сусветным маштабе, а таксама ўплыву каштоўнасцяў на знешнюю палітыку Украіны. На аснове тэарэтычных даследаванняў і эмпірычных дадзеных аўтар аналізуе ўзрастанне значэння нематэрыяльных каштоўнасцяў і заканамернасці змены традыцыйных каштоўнасных прыярытэтаў перыяду постмадэрну. Каштоўнасці як сацыяльная з’ява з’яўляюцца дастаткова інертнымі, а таму, зыходзячы з каштоўнасных прыярытэтаў таго або іншага народу, можна казаць пра асаблівасці нацыянальнага менталітэту і прыярытэты грамадска-палітычнага жыцця асобных краін. Ва Украіне пытанне каштоўнасцяў набыло асаблівае значэнне пасля таго, калі стала відавочным паражэнне Аранжавай рэвалюцыі. З іншага боку, падзеі апошніх трох гадоў паўплывалі на фарміраванне каштоўнасцяў грамадска-палітычнай актыўнасці, асабліва сярод маладога пакалення ўкраінцаў. Прапанаваны артыкул на аснове дадзеных Сусветнага апытання каштоўнасцяў, а таксама айчынных сацыялагічных маніторынгаў ілюструе складаны і трывалы працэс каштоўнасных змен, які ахоплівае ўсе сферы грамадска-палітычнага жыцця і знешняй палітыкі Украіны.

Ключавыя словы: грамадска-палітычныя каштоўнасці, постмадэрныя змены каштоўнасцяў, грамадзянская актыўнасць, каштоўнасныя арыенціры, знешняя палітыка Украіны.

Уводзіны. Міжнародны тэарызм і рэгіянальныя канфлікты з’яўляюцца асноўнымі выклікамі пачатку ХХІ стагоддзя і пагрозамі для ўсяго цывілізаванага свету. Асіметрычная па сваёй прыродзе сістэма міжнародных адносін у поўнай меры праявіла сваю неэфектыўнасць у іх вырашэнні і сама выступіла адной з прычын узнікнення рэгіянальных канфліктаў. Працэс універсалізацыі каштоўнасных прынцыпаў, накіраваны ў другой палове ХХ стагоддзя на пераход ад традыцыйнай сістэмы каштоўнасцяў нацыянальных супольнасцяў да сістэмы каштоўнасцяў заходняй цывілізацыі (так званая вестэрнізацыя) выклікаў як на глабальным, так і на лакальным узроўні культурна-светапоглядны канфлікт паміж ліберальнымі каштоўнасцямі індывідуальнага самавыяўлення і традыцыйнымі каштоўнасцямі асобных супольнасцяў.

24 жніўня 1991 года Вяроўны Савет Украінскай ССР прыняў лёсавызначальны дакумент – Акт абвяшчэння незалежнасці Украіны, з якога пачалася новая гісторыя ўкраінскай дзяржавы. Але перманентныя абстрактныя агульнасістэмнага крызісу 1995–1996 гг., 2004 г., 2008 г., 2013–2014 гг. сведчаць пра тое, што ва Украіне бесперапынна ідзе бурлівы (нелінейны) працэс пераходу ад старых каштоўнасцяў каланіяльнага мінулага, прыхільнікамі якіх да гэтага часу застаецца значная частка палітычнай эліты, да каштоўнасцяў дэмакратыі, вяршэнства права, прыярытэту правоў чалавека над правамі дзяржавы. Дадзены «паталагічны стан» (2006) [1], у якім з-за нерэалізаваных чаканняў украінцаў апынулася краіна, «...стаў прадуктам постсавецкай мутацыі, эвалюцыйнага перацякання адной грамадска-палітычнай мадэлі ў іншую, што спарадзіла гібрыдную і пачварную форму, у якой ужываюцца паміж сабой дзве ўзаемасупрацьлеглыя і ўзаемавыключальныя сістэмы каштоўнасцяў: савецка-расійская і нацыянальна-еўрапейская» [2]. На этапе развіцця і рэфармавання дзяржаўнай унутранай і знешняй палітыкі незалежнай Украіны важна асэнсаваць тыя каштоўнасці, якія яна атрымала ў спадчыну, якія адкінула ад сваіх папярэднікаў, якія ідэалы яна хоча пераняць і якія палітычныя сілы і лідэры гатовыя іх рэалізоўваць [3, с. 4].

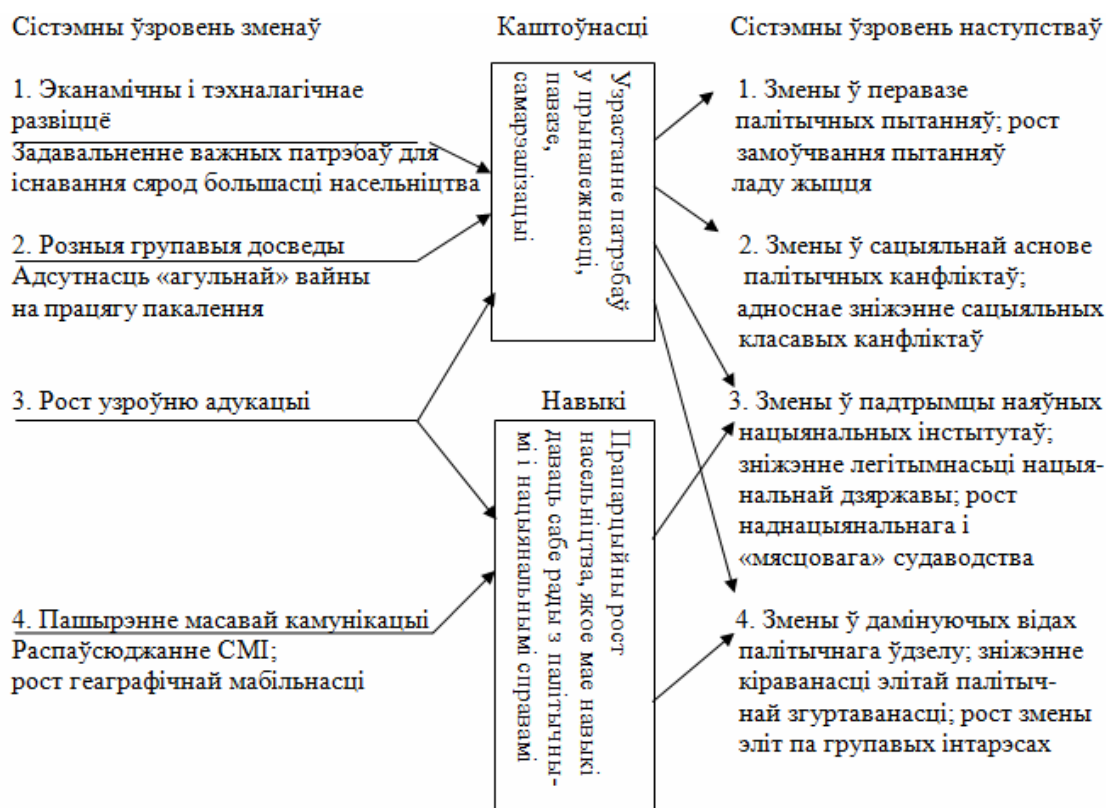
Мэта артыкула заключаецца ў даследаванні змянення грамадска-палітычных каштоўнасцяў і іх уплыву на фармаванне знешняй палітыкі Украіны.

Глобальны характар сацыяльных канфліктаў і радыкальныя каштоўнасныя змены, сталі прадметам даследавання такіх вядомых замежных навукоўцаў, як Д. Аджэмоглу, З. Бауман, З. Бжэзінскі, У. Бэк, І. Валерстайн, С. Верба, Ю. Хабэрмас, Р. Інглхарт, М. Кастэльс, Г. Клагес, Б.-А. Леві, М. Мафесалі, С. Маскавічы, Р. Патнэм, К. Політ, І. Прызель, Дж. Робінсан, М. Рокіч, Э. Тофлер, Ч. Тэйлар, Ш. Шварц, П. Штомпка, Ф. Фукуяма і інш. Ва ўкраінскай навуковай і навукова-папулярнай літаратуры праблематыка каштоўнасцяў, іх уплыву на ўвесь ахоп грамадска-палітычнага жыцця ў апошнія дзесяцігоддзі стала адной з цэнтральных тэмаў як для аўтарытэтных ўкраінскіх даследчыкаў (Э. Афоніна, В. Бакуменкі, А. Бандуркі, А. Дончанка, А. Забужка, Я. Головахі, Я. Грыцака, А. Каладзій, Г. Пачапцава, Н. Панінай, А. Сушый, А. Радчанкі, А. Ручкі, М. Рабчука і інш.), так і для журналістаў, блогераў і грамадскіх дзеячаў. Важную эмпірычную базу для аналізу зменаў у каштоўнасных прыярытэтах

українцяў складаюць вынікі даследаванняў Сусветнага апытання каштоўнасцяў і айчынных сацыялагічных маніторынгаў, распачатых Інстытутам сацыялогіі НАН Украіны восенню 1991 г., напярэдадні агульнаацыянальнага рэферэндуму 1 снежня 1991 года.

Асноўная частка. Каштоўнасці – з’ява сацыяльная, шчыльна звязаная з псіхасацыяльнай прыродай чалавека, яны ўплываюць на яго дзейнасць, сацыяльны выбар і ў цэлым на грамадскія паводзіны чалавека. Даследчыкі адрозніваюць каштоўнасці матэрыяльныя / духоўныя, тэрмінальныя (каштоўнасці-мэты) / аперацыйныя (каштоўнасці-сродкі). Каштоўнасці як грамадская з’ява аб’ядноўваюць пэўную групу людзей і ўплываюць на матывацыю і псіхасацыяльныя паводзіны асобы, яе выбар і атаясамленне сябе з нацыянальнай, сацыяльнай і іншымі супольнасцямі; вызначаюць пэўную мэту грамадства як цэлага. З аднаго боку, сістэма каштоўнасных арыентацый вызначае змястоўны (семантычны) складнік скіраванасці асобы і складае аснову яе стаўлення да навакольнага свету, да іншых людзей, да сябе самой [4, с. 94]. З іншага боку, кожнае грамадства, нацыя, дзяржава мае сваю сукупнасць грамадскіх каштоўнасцяў, абумоўленых не толькі сучаснымі палітычнымі, сацыяльнымі і эканамічнымі абставінамі, але і, магчыма, у першую чаргу, своеасаблівым «культурным кодам», гісторыяй пазіцыянавання сябе як супольнасці і традыцыямі адносін паміж яе членамі, паміж прадстаўнікамі іншых груп. Палітычныя каштоўнасці, таксама як і грамадскія, фармуюцца ў адпаведнасці з канкрэтнымі гістарычнымі ўмовамі развіцця грамадства, патрэбамі і інтарэсамі людзей, месцам чалавека і супольнасці ў сістэме пэўных эканамічных і сацыяльна-палітычных адносін. Іх функцыянальнасць залежыць ад глыбіні прыняцця ідэалаў і мэтаў, прынцыпаў і нормаў грамадска-палітычнага жыцця, грамадска-палітычных традыцый і сімвалаў, узораў грамадска-палітычных паводзін і эмацыйнага рэзанавання з імі носбітаў [5].

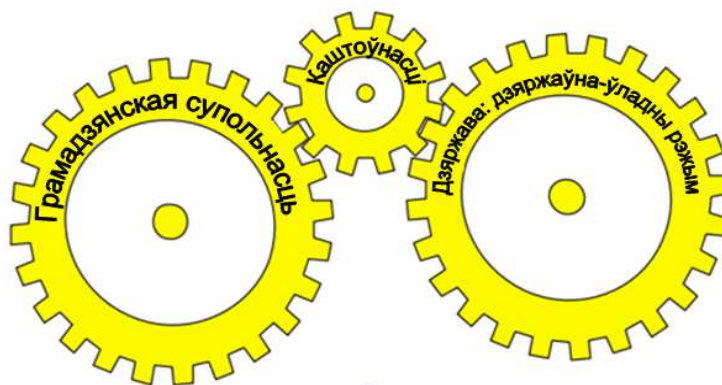
Сучасныя тэорыі каштоўнасцяў з дапамогай эмпірычных метадаў нейранавук, псіхалогіі, сацыялогіі і эканомікі спрабуюць растлумачыць прыроду каштоўнасцяў і іх іерархію, зразумець чаму і пры якіх умовах чалавек прытрымліваецца пэўных перакананняў і прымае пэўныя грамадскія і палітычныя каштоўнасці. У знакавай для далейшых даследаванняў кнізе «Ціхая рэвалюцыя: змяненне каштоўнасцяў і палітычных стыляў заходняга грамадства» (1977) амерыканскі сацыёлаг Р. Інглхарт адзначыў дзве істотныя каштоўнасныя трансфармацыі (мал. 1.), якія ў краінах з сталай дэмакратыяй адбыліся на працягу 50–70-х гадоў ХХ ст., а менавіта: пераход ад матэрыяльных да постматэрыяльных каштоўнасцяў і «зрух» традыцыйных каштоўнасцяў бяспекі да самавыяўлення, грамадскай актыўнасці і ўдзелу ў прыняцці важных палітычных рашэнняў [6, с. 4–5].

Малюнак 1. – Змены грамадскіх і палітычных каштоўнасцяў па Р. Інглхарту [7, с. 5]

Гіпотэза пра тое, што ў выніку індустрыялізацыі свет моцна змяніўся, а каштоўнасці трансфармаваліся, неаднаразова была эмпірычна пацверджана ў рамках праектаў «Еўрапейскае даследаванне каштоўнасцяў» (European Values Study) і «Сусветнае апытанне каштоўнасцяў» (World Values Survey), якія праводзяцца з 1981 года, згодна з метадалогіяй, прапанаванай самім Р. Інглхартам і ізраільскім сацыяльным псіхолагам Ш. Шварцам [8]. Апытанне, якім ахоплены 90% сусветнага насельніцтва, між іншым пацвердзіла з'яўленне пасля 1950–1970-х гадоў новага пакалення, якое ў цэлым з'яўляецца носбітам постматэрыяльных каштоўнасцяў, гэта значыць імкнецца да максімальнага самавыяўлення, адзначаецца скептычным стаўленнем да ўлады, рэлігіі і ідэалогіі, схільнае давяраць дэмакратычным інстытутам, а не асобным персонам, адчувальнае да навакольнага асяроддзя і цярпімае да дэвіянтных груп (напрыклад, гомасэксуалістаў) [9]. Галоўная выснова даследавання заключаецца ў тым, што рост дабрабыту насельніцтва прыводзіць да дэмакратызацыі і мадэрнізацыі грамадскага жыцця.

Сацыякультурныя трансфармацыі постмадэрнісцкай эпохі, як «адносна самастойныя і даволі разнастайныя працэсы змяненняў у культуры соцыума, а таксама ў нормах, каштоўнасцях, ментальнасці, свядомасці, светапоглядзе як індывідуальных, так і калектыўных суб'ектаў» [10, с. 12], абумовілі ўзнікненне сацыяльнай ідэнтычнасці, сутнасць якой заключаецца ў тым, што ў адрозненне ад сацыяльнай ідэнтычнасці, якая арыентавана на калектыўныя ўяўленні пра «сваё» і «чужое», сацыяльная накіравана на нематэрыяльныя культурныя каштоўнасці з пункту гледжання атыясамлення індывіда з самім сабой у кантэксце цэласнасці і бесперапыннасці уласнага змянення [11, с. 267]. У гэтым кантэксце своеасаблівым мастком паміж сацыяльным і псіхічным, калектыўным і індывідуальным, рацыянальным і эмацыйным, дзяржаўным і грамадскім, матэрыяльным і постмадэрным выступаюць грамадска-палітычныя каштоўнасці (мал. 2.).

Малюнак 2. – Каштоўнасці як механізм узаемадзеяння грамадзянскай супольнасці і дзяржавы [12, с. 40]

У канцы XX – пачатку XXI ст., выкарыстоўваючы вынікі Сусветнага апытання каштоўнасцяў (1995) для дыягностыкі постматэрыяльных прыярытэтаў амерыканцаў, гарвардскі прафесар сацыялогіі Р. Патнэм ў кнізе «Гульня ў кеглі ў адзіночку: заняпад і адраджэнне амерыканскай супольнасці» (2000), вобразна кажуць, сцвярджае, што ў адрозненне ад пакалення 1950–1970-х гадоў амерыканцы пачатку XXI стагоддзя аддаюць перавагу гульні ў адзіночку, без грамадскай прывязанасці, нават калі гэтая гульня апрыйрэ з'яўляецца групавой [13]. Гэта значыць, гаворка ідзе не толькі пра змену ўзроўню грамадска-палітычнай актыўнасці амерыканцаў, але і пра фармаванне новага тыпу грамадска-палітычных сувязяў паміж удзельнікамі арганізацый, у якіх яны асацыююць сябе з агульнымі сімваламі, агульнымі лідэрамі, можа нават агульнымі ідэаламі, але зусім не адзін з адным [14, с. 52]. Затое, як паказалі далейшыя даследаванні, трагічны падзеі 11 верасня 2001 года паўплывалі на фармаванне новага пакалення амерыканцаў, якія непасрэдна зацікаўленыя ў грамадска-палітычным жыцці дзяржавы. Паводле апытанняў за 1966–2008 гады колькасць асобаў ва ўзросце 18–29 гадоў, якія пагаджаліся з сцверджаннем «мой абавязак як грамадзяніна заўсёды галасаваць», узрасла амаль да 50% пасля тэракту 11 верасня, тады як за аналагічны перыяд гэты паказчык сярод асобаў ва ўзросце больш за 30 гадоў практычна не змяніўся [15, с. 11].

Ва Украіне апытанне ў рамках Сусветнага апытання каштоўнасцяў распачалося з 1994–1996 гг. Заўважым, што абагульненне вынікаў даследавання адбываецца пасля непасрэднага правядзення маніторынгу, доўжыцца два-тры гады, таму прыведзеныя дадзеныя варта адносіць да папярэдніх гадоў. Калі па стане на 1996 год Украіна была арыентавана на секулярна-рацыянальныя каштоўнасці і на каштоўнасці выжывання, то, пачынаючы з 2002 г. адбылося рэзкае змяненне светапоглядных арыенціраў у кірунку да традыцыйных каштоўнасцяў, а таму ўзровень секулярна-рацыянальнай шкалы знізіўся

ў 2004 г. амаль у 2 разы [16]. Таксама адбыліся нязначныя станоўчыя змяненні ў напрамку да каштоўнасцяў самавыяўлення. У 2006–2007 гг. узровень секулярна-рацыянальных каштоўнасцяў ўпаў да 0,3 бала, што ў 4 разы менш, чым у 1996 г., і паступова пачаў расці ў 2008 годзе і па стане на 2015 год складае 0,5 бала. У бінарнай пары каштоўнасцяў выжывання / самавыяўлення адбыліся істотныя змены ў 2010–2012 гг.: узровень каштоўнасцяў выжывання знізіўся амаль у 3 разы ў параўнанні з 1996 годам, але за перыяд 2014–2015 гг. ён вырас практычна ў 2 разы ў параўнанні з 2010–2012 гг.

Пытанне каштоўнасцяў набыло асаблівае значэнне ва Украіне, калі паражэнне ідэалаў Аранжавай рэвалюцыі стала відавочным. «Кульмінацыяй гэтага дыскурсу, – кажа львоўскі гісторык Я. Грыцак, – стаў Еўрамайдан, які не выпадкова называлі Рэвалюцыяй Годнасці або рэвалюцыяй каштоўнасцяў» [17]. У гэтым кантэксце паказальная тэндэнцыя адказаў на адно з пытанняў, якое ставілася ў рамках Сусветнага апытання каштоўнасцяў, а менавіта: наколькі Вас цікавіць палітыка? На працягу двух дзесяцігоддзяў канца ХХ – пачатку ХХІ ст. сярод большасці заходнеўрапейскіх краін ўзровень зацікаўленасці палітычным жыццём значна знізіўся і вагаўся ў межах 30–50% ад агульнай колькасці насельніцтва. За ўвесь перыяд даследавання выключэнне складала Германія, насельніцтва ўсходняй часткі якой выяўляла максімальную цікавасць да палітычнага жыцця ў перыяд аб'яднання. Пасля 1990 г. ўзровень цікавасці да палітычнага жыцця ў Германіі знізіўся прыкладна на 20%, але і ў далейшым быў максімальна высокім сярод усіх краін-членаў Еўрапейскага Саюза і застаецца прыкладна на адным узроўні з ЗША. У табліцы 1 прадстаўлены зводныя дадзеныя рэпрэзентатыўных дзяржаў для параўнання іх з Украінай па выніках даследаванняў 1990–2004 гг. [18, с. 156] і 2011–2013 гг. [19].

Табліца 1. – Узровень цікавасці да палітыкі ў рэпрэзентатыўных краінах для параўнання іх з Украінай паводле Сусветнага апытання каштоўнасцяў, 1990–2013 гады

Краіна	1990	1995	2000	Змяненне за 10 гадоў	2011/13	Змяненне за 10 гадоў
Беларусь		56	46	-10	41	-5
Германія (заходняя)	69	78	59	-10	62	-1
Германія (усходняя)	84	76	67	-17		
ЗША	61	63	65	4	59	-5
Латвія	79	52		-27		
Літва	74	44	46	-28		
Польшча	49	42	42	-7	42	0
Расійская Федэрацыя	53	35	39	-14	33	-6
Украіна		41	42	1	33	-9
Эстонія	60	49		-11	37	-12

Балтыйскія краіны (Латвія, Літва, Эстонія), якія пры распадзе Савецкага Саюзу праяўлялі надзвычай высокую цікавасць да палітычнага жыцця, у далейшым па гэтым паказчыку зраўняліся з большасцю краін-членаў ЕС. Ва Украіне ўзровень цікавасці за перыяд 1995–2000 гадоў быў сярэднім у параўнанні з агульнаеўрапейскімі паказчыкамі, але значна ніжэйшым, чым у суседніх Беларусі і Польшчы. У параўнанні з першымі гадамі незалежнасці Украіны агульная тэндэнцыя сведчыць пра значнае расчараванне ўкраінцаў у палітыцы сваёй краіны. Хоць палітычным жыццём за перыяд 1995–2000 гадоў ва Украіне цікавіліся на 6–7% больш, чым у Расійскай Федэрацыі, але па стане на 2011 год па гэтых паказчыках абедзве краіны зраўняліся. Узровень цікавасці да палітыкі таксама характарызуецца узроставымі і полавымі адрозненнямі. Паводле апытання ў рамках гэтага ж праекта сярод 1500 рэспандэнтаў па стане на 2011 год ва Украіне цікавіліся палітыкай 35% асоб мужчынскага полу і 31% жаночага. Узровень цікавасці да палітычнага жыцця амаль аднолькавы ў асоб ва ўзросце да 30 і ва ўзросце 30–39 гадоў – гэта прыкладна 25%. Самы высокі паказчык сярод асобаў ва ўзросце 50 і больш гадоў [20].

Па сваёй прыродзе каштоўнасці досыць інэртныя, а таму, нягледзячы на каштоўнасць прыярытэты таго ці іншага народу, можна казаць пра нацыянальныя асаблівасці менталітэту і каштоўнасцяў прыярытэтаў. Калі на ўзроўні асобы ідэнтычнасць прадугледжвае ўсведамленне сябе як цэласнага і непаўторнага індывіда з уласным унікальным жыццёвым досведам, то сацыяльная (нацыянальная) ідэнтычнасць, якая фармуецца на аснове пачуцця прыналежнасці да групы, уключаючы як аб'яднальныя групавыя фактары (мову, гістарычную тэрыторыю пражывання, рэлігійнасць, культурную пераемнасць, дзяржаўніцкую традыцыю, гістарычную памяць з адпаведнымі нацыянальнымі сімваламі, роднасныя сувязі і інш.), так і індывідуальны выбар агульных каштоўнасцяў, якія фіксуюць прыналежнасць да гэтай групы, усведамленне сябе як яе члена. Адначасова ўзровень талерантнасці адваротна залежыць ад сацыяльнага дыстанцыявання, ад (не)гатоўнасці членаў супольнасці да сацыяльных адносін з «іншымі» як блізкімі суседзямі, чужымі або варожымі.

Згодна з распаўсюджанай шкалай амерыканскага сацыёлага Э. Багардуса, узровень сацыяльнай дыстанцыі можа вагацца ад максімальнага аднаго да сямі балаў і залежыць ад гатоўнасці членаў

супольнасці да сямі тыпаў адносін: 1) як блізкіх сваякоў на аснове шлюбу; 2) як маіх блізкіх сяброў; 3) як суседзяў, якія жывуць побач са мной; 4) як супрацоўнікаў на той самай працы, што і мая; 5) як выпадковых суразмоўцаў, грамадзян маёй краіны; 6) толькі як наведвальнікаў маёй краіны; 7) выгнаў бы прэч са сваёй краіны. Ва ўкраінскіх сацыялагічных даследаваннях прынята выкарыстоўваць тэрмін «індэкс нацыянальнай дыстанцыяванасці», хаця паказчык сацыяльнай дыстанцыі, які фігуруе ў публікацыях самага Э. Багардуса, даслоўна павінен перакладацца як «індэкс расавай дыстанцыі» [21]. Згодна з вынікамі маніторынгу нацыянальнай дыстанцыяванасці насельніцтва Украіны, праведзенага Інстытутам сацыялогіі НАН Украіны ў 1994–2015 гг., Інтэгральны індэкс нацыянальнай дыстанцыяванасці насельніцтва Украіны ў 2014 зменшыўся і складаў 5,0 [22, с. 405]. У табліцы 2 прадстаўлены інтэгральны індэкс нацыянальнай дыстанцыяванасці насельніцтва Украіны па сямібальнай шкале ў дачыненні да прадстаўнікоў абраных нацыянальнасцяў за 1996–2012 гг., які адлюстроўвае тэндэнцыі дыстанцыявання, а таксама інтэгральны індэкс нацыянальнай дыстанцыяванасці па дзесяці нацыянальнасцям (*амерыканцы, беларусы, грузіны, яўрэі, крымскія татары, немцы, палякі, румыны, венгры, цыганы) [23, с. 578].

Табліца 2. – Вынікі маніторынгу паказчыкаў нацыянальнай дыстанцыяванасці насельніцтва Украіны па шкале Э. Багардуса, 1996–2012 гады

Нацыянальная дыстанцыяванасць насельніцтва Украіны ад ...	Індэкс нацыянальнай дыстанцыяванасці (шкала: 1–7 балаў)				
	1996	2002	2006	2010	2012
амерыканцаў*	4,6	5,4	5,7	5,5	5,6
беларусаў*	2,6	4,2	4,1	4,0	4,1
грузінаў*	5,0	5,4	5,5	5,5	5,3
крымскіх татарцаў*	4,8	5,6	5,5	5,3	5,3
малдаван	4,7	5,3	5,4	5,2	5,3
немцаў*	4,6	5,2	5,3	5,3	5,2
палякаў*	4,5	5,0	5,0	5,0	4,9
расіян	2,1	3,3	3,2	3,3	3,3
украінцаў	1,4	2,4	2,1	2,2	2,2
украінцаў, якія пражываюць у іншых краінах	–	3,5	3,2	3,1	3,1
цыган*	5,3	6,0	6,1	6,1	6,1
Інтэгральны індэкс па 10 нацыянальнасцям*	4,5	5,3	5,3	5,2	5,2

Індэкс нацыянальнай дыстанцыяванасці вызначае стаўленне аднаго народу да іншых, блізкія або далёкія адносіны, але індывідуальны досвед, драматычныя падзеі і нават газетныя матэрыялы могуць рэзка змяніць стаўленне да прадстаўнікоў іншай групы.

На працягу 2014–2015 гг. стаўленне ўкраінцаў да «блізкіх суседзяў» і, адпаведна, да прыярытэтных напрамкаў знешняй палітыкі істотна трансфармавалася. Калі да Еўрамайдану Мытны саюз падтрымлівалі 30–32% украінцаў, то ў сакавіку 2014 г. – 22%, а ў сакавіку 2015 г. – 13%. За знешнепалітычны курс на ЕС у сакавіку 2014 выказаліся 45% рэспандэнтаў, а па даследаваннях сакавіка 2015 – 52% [24, с. 11]. Згодна з агульнанацыянальным апытаннем насельніцтва Украіны, без уліку настрояў на акупаваных тэрыторыях АР Крым, Данецкай і Луганскай абласцей, якое праводзілася 26 чэрвеня – 18 ліпеня 2015 г., галоўным аб'яднальным фактарам у фармаванні ўсеўкраінскай ідэнтычнасці выявіўся акурат патрыятызм (41%), тады як у 2013 г. на гэты фактар указалі толькі 8% насельніцтва Украіны [25]. Даследаванне таксама паказала значныя рэгіянальныя адрозненні. Так на тэрыторыі Данбаса фактар яднання праз патрыятызм быў самым нізкім ва Украіне (17,5%), затое галоўным аб'яднальным фактарам выступілі агульныя жыццёвыя цяжкасці (34,9%) [26]. Еўрапейскі выбар украінцаў прадугледжвае змяненне каштоўнасных арыенціраў у кірунку рэалізацыі ліберальных каштоўнасцяў свабоды і плюралізму меркаванняў, але таксама ўключае прагматычныя, чыста матэрыяльныя каштоўнасці. Даследаванні ацэнкі і чаканняў насельніцтва адносна знешняй палітыкі Украіны, праведзеныя Фондам «Дэмакратычныя ініцыятывы» ім. І. Кучарава і сацыялагічнай службай Цэнтра Разумкова 22–27 ліпеня 2015 г., сведчаць пра тое, што большасць насельніцтва лічыць наладжанне больш цесных адносін з краінамі ЕС важным для паспяховага эканамічнага развіцця (56%) і ўмацавання міжнароднай пазіцыі Украіны (59%) [27].

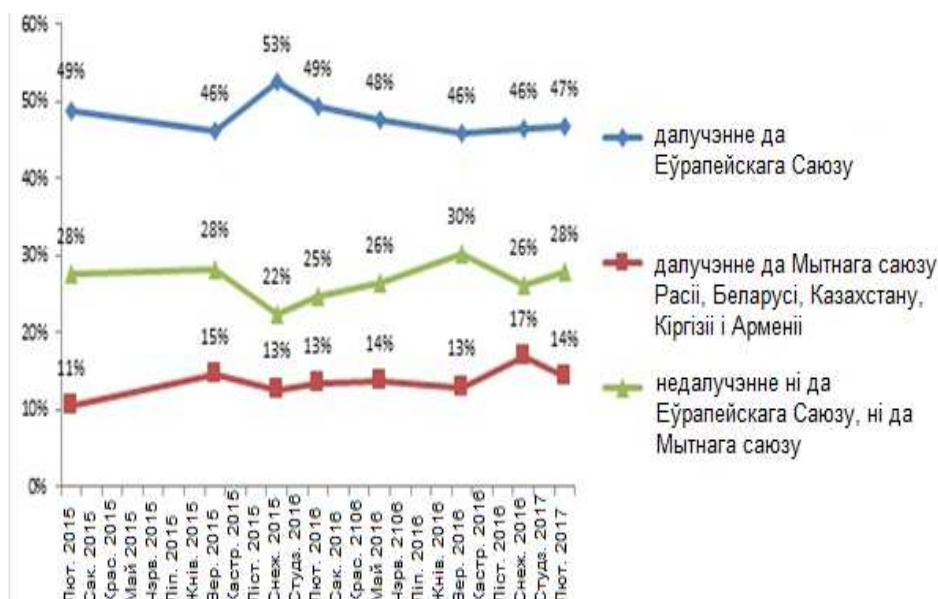
На працягу 2016 года Інстытут сусветнай палітыкі займаўся рэалізацыяй аналітычнага праекту «Аўдыт знешняй палітыкі Украіны», у рамках якога даследаваліся ўзаемныя інтарэсы шэрагу стратэгічна важных (Польшча, Славакія, Венгрыя, Румынія, Малдова, Расія, Беларусь, Грузія, Турцыя) і ключавых для Украіны дзяржаў (ЗША, Германія, Францыя, Італія, Аўстрыя) [28]. Акрамя выпрацоўкі рэкамендацый для практычнай знешняй палітыкі і распрацоўкі абноўленай Стратэгіі знешняй палітыкі Украіны, праект таксама дазволіў правесці маніторынг знешнепалітычных настрояў насельніцтва. Рэспандэнтам

было задана два ключавыя пытанні [29], а менавіта: 1) Якімі павінны быць галоўныя прыярытэты ў знешняй палітыцы Украіны? 2) Знешняя палітыка якой краіны (па стане на сёння) павінна стаць прыкладам для Украіны?

Адказваючы на першае з іх, як першачарговы прыярытэт знешняй палітыкі рэспандэнты вызначылі пошук новых рынкаў для ўкраінскіх вытворцаў, што на фоне сацыяльна-эканамічнага крызісу сведчыць пра дастаткова прагматычны падыход украінцаў. Другі прыярытэт – інтэграцыя ў ЕС, трэці – сяброўства ў НАТА, чацвёрты – умацненне супрацоўніцтва з суседзямі Украіны для супрыздзеяння расійскай агрэсіі. Аднак абвешчэнне вайны з РФ падтрымалі толькі 2,2% украінцаў, тады як замацаванне за Украінай нейтралітэту ўхвалілі 25% апытаных, а вяртанне да шматвектарнай палітыкі – 21,5% апытаных.

Адказваючы на другое пытанне, толькі 1,8% рэспандэнтаў прызналі, што ніколі над гэтым не задумваліся. Апытаныя выказаліся за тое, каб ўкраінская знешняя палітыка брала за прыклад знешнюю палітыку, па-першае, Швейцарыі, а затым Польшчы і Германіі, ЗША і Беларусі. Толькі 3% украінцаў лічаць, што Украіне варта раўняцца на знешнюю палітыку Расіі. «Цікава, што больш за ўсё прыхільнікаў польскай замежнай палітыкі жыве ў Кіеве і на Поўдні Украіны. А больш за ўсё прыхільнікаў нямецкай знешняй палітыкі – у Цэнтры Украіны, – адзначае дырэктарка Інстытута сусветнай палітыкі А. Гетманчук. – У цэлым можна канстатаваць, што ўкраінцы ў сваіх знешнепалітычных поглядах досыць прагматычныя і адкрыты для розных прапаноў. Хоць у паветры і запахла нейтралітэтам, але і інтэграцыя ў ЕС і НАТО трымае свае пазіцыі, нягледзячы на даволі сціплыя поспехі на гэтых напрамках» [30].

Меркаванні насельніцтва адносна пажаданага курсу знешняй палітыкі на працягу апошніх двух гадоў застаюцца практычна нязменнымі [31]. Згодна з сацыялагічным маніторынгам, які праводзіў Кіеўскі міжнародны інстытут сацыялогіі ў лютым 2015 – лютым 2017 г., 47% украінцаў падтрымлівае далучэнне Украіны да ЕС; 14% – да Мытнага саюзу Расіі, Беларусі, Казахстана, Кіргізіі і Арменіі; 28% насельніцтва лічыць, што Украіна павінна развівацца незалежна, не ўваходзячы ні ў адно з гэтых аб'яднанняў (Мал. 3.).

*Апытанне праведзена без уліку меркавання асобаў з акупаванай тэрыторыі АР Крым і г. Севастопаля ды часткі зоны правядзення Антытэрарыстычнай аперацыі.

**Малюнак 3. – Дынаміка адказаў на пытанне:
«Якімі напрамкам знешняй палітыкі павінна ісці Украіна?», люты 2015 – люты 2017 г.**

Псіхасацыяльныя ўмовы жыццядзейнасці чалавека, грамадства, цывілізацыі, што паўстаюць у кантэксце цяперашніх агульнасістэмных зменаў, характарызуюцца (на індывідуальным і групавым узроўнях) новай іерархіяй каштоўнасцяў, якая шмат у чым вызначаецца як бягучай геапалітычнай сітуацыяй, так і гістарычнымі перадумовамі пазіцыянавання дзяржавы ў якасці суб'екта міжнародных адносін. Пасля атрымання незалежнасці перад украінскім грамадствам паўстала дылема выбару ўласных каштоўнасцяў арыенціраў. Адна частка грамадства імкнулася да пераносу ва ўкраінскія архетыпы грамадска-палітычнага жыцця ліберальных каштоўнасцяў краін сталай і развітай дэмакратыі, іншая – да захавання патэрналістычных каштоўнасцяў, якія склаліся ў перыяд каланіяльнага мінулага. Вынікі сацыялагічных апытанняў пацвярджаюць, што ў 2004 і ў 2014 гг. з'явіўся значны пласт маладых людзей, якія гатовыя

дзейнічаць дзеля будучыні, а не арыентавацца выключна на каштоўнасці выжывання [32]. Паводле дадзеных даследавання Інстытута эканомікі і прагназавання НАН Украіны, атрыманых у ходзе выканання НДР «Сацыякультурныя змены мадэрнізацыі эканомікі Украіны» за 2002–2015 гады, тэндэнцыя да росту псіхасацыяльнай уласцівасці «экстраверсія» і, адпаведна, значнасці для чалавека каштоўнасцяў самавыяўлення, стала асабліва прыкметнай у перыяд 2002–2006 гг. (рост у 1,7 раза); у далейшым, у тым ліку напярэдадні і пасля Рэвалюцыі Годнасці (сакавік 2014 – снежань 2015 г.), характарызувалася ростам у 1,1 раза [33] і ў цэлым – узмацненнем інверсійных працесаў на працягу 2016 года.

На дадзены момант назіраецца абвостранае супрацьстаянне прыхільнікаў каштоўнасцяў мінулага і прыхільнікаў ліберальна-дэмакратычных каштоўнасцяў. «Адкат назад» ва ўкраінскіх паказчыках постмадэрніальных каштоўнасцяў у значнай ступені абумоўлены прыкметным падзеннем ўзроўню жыцця ўкраінцаў, малаэфектыўнымі рэформамі і зацяжной контртрэарыстычнай аперацыяй на ўсходзе Украіны. З іншага боку, падзеі апошніх трох гадоў паўплывалі на фармаванне каштоўнасцяў грамадска-палітычнай актыўнасці, асабліва сярод маладога пакалення ўкраінцаў [34, с. 70–72]. Сярод чатырох груп каштоўнасчых прыярытэтаў (бяспека, самарэалізацыя, сацыяльны камфорт, дэмакратыя), па выніках сацыялагічнага маніторынгу Інстытута сацыялогіі НАН Украіны, на працягу 2009–2014 гадоў істотныя станоўчыя змены адбыліся менавіта ў групе грамадска-палітычных каштоўнасцяў, тады як дынаміка групы прыярытэтных каштоўнасцяў «бяспекі» паказвае тэндэнцыю да зніжэння (гл. Табл. 3).

Табліца 3. – Дынаміка каштоўнасчых сукупнасцяў насельніцтва Украіны і ўкраінскай моладзі (агрэгаваны сярэднеўзважаныя балы па пяцібальнай шкале)

Каштоўнасчыя сукупнасці	1991	2003	2016	2009	2012	2014
	Насельніцтва			Моладзь		
«Бяспека» (вітальныя каштоўнасці або каштоўнасці жыцця)	4,74	4,80	4,74	4,75	4,66	4,62**
«Самарэалізацыя» (самарэалізацыйныя каштоўнасці)	4,04	3,82	3,97	4,19	4,02	4,07*
«Сацыяльны камфорт» (прасацыяльныя каштоўнасці)	3,81	4,09	4,08*	3,65	3,77	3,88*
«Дэмакратыя» (дэмакратычныя палітыка-грамадзянскія каштоўнасці)	3,25	3,56	3,81*	3,48	3,58	3,82**

Заўвага: статыстычна значныя адрозненні сярэднеўзважаных балаў фіксуюцца па радках паміж 2009 і 2014 гг. (* – на ўзроўні 5%, ** – на ўзроўні 1%).

Заклучэнне. Такім чынам, дынамічныя змены, якія адбываюцца ў эпоху постмадэрну, у агульнасусветным вымярэнні характарызуюцца пераўтварэннем традыцыйных каштоўнасцяў і сэнсаў як у прыватнай, так і ў публічнай сферах. Праблема змены грамадска-палітычных каштоўнасцяў асабліва востра паўстае пры пераасэнсаванні сучасных геапалітычных арыентацый насельніцтва Украіны. На працягу перыяду незалежнасці ў сваім каштоўнасчым выбары ўкраінцы прайшлі шлях ад рацыянальна-секулярызаваных каштоўнасцяў выжывання да кардынальнай іх пераарыентацыі ў напрамку да традыцыйных каштоўнасцяў самавыяўлення. Украіна з-за працяглай пасіўнасці на міжнароднай арэне замацавала за сабой імідж дзяржавы, якая ніколі не губляе шанцу ўпусціць уласныя унікальныя магчымасці [35, с. 6], таму фармаванне праактыўнай знешнепалітычнай пазіцыі Украіны з элементамі стратэгічнага бачання з’яўляецца на сучасным этапе адным з галоўных складальнікаў паспяховага рэфармавання дзяржавы.

Новыя выклікі, якія стаяць перад сучаснымі дзяржавамі, ва ўкраінскіх рэаліях характарызуюцца: па-першае, напластаннем уласных традыцыйных (архетыпных), сучасных постсавецкіх (посткаланіяльных) і постмадэрнісцкіх трэндаў; па-другое, пераўтварэннямі як на ўзроўні знешніх дзяржаўна-кіраўнічых формаў, так і на ўзроўні светапоглядных прынцыпаў, сацыяльна-паводзінных нормаў, каштоўнасчых арыентацый грамадства; па-трэцяе, каштоўнасчымі і структурна-інстытуцыйнымі зменамі, якія не з’яўляюцца аднаскіраванымі, а бінарнымі па сваёй прыродзе, і могуць спрыяць як развіццю дэмакратыі, так і ўзмацненню аўтарытарызму, памяншэнню ўзроўня грамадска-палітычнай актыўнасці; па-чацвёртае, крызісам агульных прынцыпаў вядзення міжнароднай палітыкі і захавання бяспекі і супрацоўніцтва ў рэгіёне і свеце, у прыватнасці ключавых палажэнняў, замацаваных у Хельсінкскім Заключным акце НБСЕ (1975), якія грунтуюцца на «матэрыяльных» па сваёй прыродзе прынцыпах тэрытарыяльнай цэласнасці дзяржаў і непарушнасці іх межаў [36, с. 96–97].

ЛІТАРАТУРА

- Афонін, Е.А. Закономірності та особливості української трансформації / Е.А. Афонін, О.В. Суший // Стратегічна панорама. – 2015. – № 1. – С. 94–108.
- Повний демонтаж // Український тиждень. – 2013. – 5–11 квітня. – С. 11.

3. Суспільні цінності населення України в теоретичних і практичних вимірах / авт. кол.: М. І. Михальченко [та ін.]. – Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. – 336 с.
4. Гайдученко, С.О. Організаційна культура у контексті публічного управління : моногр. / С.О. Гайдученко. – Харків : Друкарня Мадрид, 2016. – 344 с.
5. Чередниченко, А.П. Цінності політичні / А.П. Чередниченко // Політологічний енциклопедичний словник / упоряд. В.П. Горбатенко ; за ред. Ю.С. Шемшученка [та ін.]. – 2-е вид., доп. і перероб. – Київ : Генеза, 2004. – С. 719.
6. Inglehart, R. The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics / R. Inglehart. – Princeton, NJ : Princeton University Press, 2015. – 496 pp.
7. Inglehart, R. The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics / R. Inglehart. – Princeton, NJ : Princeton University Press, 2015. – 496 pp.
8. World Values Survey [Electronic Resource]. – Access mode: <http://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp>
9. Грицак, Я. Цінності українців: pro et contra реформ в Україні [Електронний ресурс] / Я. Грицак. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/37721>.
10. Воропаєва, Т.С. Ідентичність українського народу в контексті соціокультурних трансформацій: теоретико-методологічні засади дослідження / Т.С. Воропаєва // Вісн. КНУ ім. Т. Шевченка. Українознавство. – 2010. – № 14. – С. 11–14.
11. Афонін, Е.А. Людська ідентичність та особливості її впливу на політику й державне управління / Е.А. Афонін // Концептуальні засади взаємодії політики й управління : навч. посіб. / авт. кол.: Е.А. Афонін, Я.В. Бережний, О.Л. Валецький [та ін.]. – Київ : НАДУ, 2010. – С. 265–289.
12. Радченко, О.В. Ціннісна система суспільства як механізм демократичного державотворення : моногр. / О.В. Радченко. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Марістр», 2009. – 380 с.
13. Putnam, R.D. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community / R.D. Putnam. – New York : Simon & Schuster, 2001. – 544 pp.
14. Putnam, R.D. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community / R.D. Putnam. – New York : Simon & Schuster, 2001. – 544 pp.
15. Sander, T.H. Still Bowling Alone? / T.H. Sander, R.D. Putnam // The Post-9/11 Split Journal of Democracy. – January 2010. – V. 21, No. 1. – P. 9–16.
16. World Values Survey [Electronic Resource]. – Access mode: <http://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp>.
17. Грицак, Я. Цінності українців: pro et contra...
18. Changing Values and Beliefs in 85 Countries: Trends from the Values Surveys from 1981 to 2004 / Ed: L. Halman, R.L. Inglehart and other. – Lieden-Boston, 2008. – 266 pp.
19. World Values Survey, Wave 6 (2010–2014) [Electronic Resource]. – Access mode: <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV6.jsp>.
20. World Values Survey, Wave 6 (2010–2014) [Electronic Resource]. – Access mode: <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV6.jsp>.
21. Паніна, Н.В. Соціальна дистанція, етнічні установки та національна толерантність в Україні [Електронний ресурс] / Н.В. Паніна. – Режим доступу: <http://www.saske.sk/cas/archiv/2-2004/panina.html>.
22. Загороднюк, Т. Соціально-психологічний стан населення під час кардинальної зміни вектора становлення соціального порядку в українському суспільстві / Т. Загороднюк // Українське суспільство : моніторинг соціальних змін : зб. наук. праць. – Т. 1. – Вип. 1 (15). – Київ : Ін-т соціології НАН України, 2014. – С. 402–409.
23. Результати національних щорічних моніторингових опитувань 1992–2012 // Українське суспільство 1992–2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – Київ : Ін-т соціології НАН України, 2012. – С. 527–647.
24. Дегтеренко, А.М. Аналітична записка «Загальнонаціональна та регіональна ідентичність громадян України у зв'язку з подіями на Донбасі в 2014–2016 роках». Відділ розвитку політичної системи, № 27, Сер. «Політика [Електронний ресурс] / А. Дегтеренко. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/identychnist-169d1.pdf>.
25. Загальнонаціональне опитування населення України до Дня Незалежності 2015 р.: що українці думають про Україну? [Електронний ресурс] / Фонд демократичних ініціатив ім. І. Кучеріва. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/do-dnya-nezalezhnosti-shcho-ukraintsi-dumayut-pro-ukrainu>.
26. Загальнонаціональне опитування населення України до Дня Незалежності 2015 р.: що українці думають про Україну? [Електронний ресурс] / Фонд демократичних ініціатив ім. І. Кучеріва. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/do-dnya-nezalezhnosti-shcho-ukraintsi-dumayut-pro-ukrainu>.
27. Зовнішня політика України: оцінки й очікування населення [Електронний ресурс] / Центру Разумкова. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/news.php?news_id=666.
28. Інститут світової політики. Аудит зовнішньої політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iwp.org.ua/ukr/public/1842.html>.
29. Гетьманчук, А. Що українці думають про пріоритети зовнішньої політики? [Електронний ресурс] / А. Гетьманчук // Українська правда. – 14 вересня 2016. – Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/hetmanchuk/57d90e239d7c6>.
30. Прес-релізи та звіти геополітичні орієнтації жителів України: Європейський Союз, Митний союз, НАТО (лютий 2017 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=689&page=1>.

31. Куриленко, О. Проблема якісної еліти в Україні ще не вирішена, нова революція стане катастрофою – Головаха // ONLINE.UA від 10 квітня 2017 р. [Електронний ресурс] / О. Куриленко. – Режим доступу: <https://novyny.online.ua/773020/problema-yakisnoyi-eliti-v-ukrayini-shche-ne-virishena-nova-revolyuetsiya-stane-katastrofoyu-golovaha>.
32. Ментальная Модель украинской трансформации как движение к точкам сингулярности / Э.А. Афонин [и др.] // Научно-дослідна робота Інституту економіки та прогнозування НАН України «Соціокультурні зміни модернізації економіки України за 2002–2015 рр.». – Київ. – 6 с. – Державний реєстраційний номер 0114U004642.
33. Цінності української молоді. Результати репрезентативного соціологічного дослідження становища молоді / Н. Дмитрук [та ін.]. – Київ : СКД, 2016. – 89 с.
34. Водотика, Т. Відображень. Якою бачить Україну світ / Т. Водотика, С. Магда. – Харків : Віват, 2016. – 352 с.
35. Афонін, Е.А. Закономірності та особливості української трансформації / Е.А. Афонін, О.В. Суший // Стратегічна панорама. – 2015. – №1. – С.94–108.

Поступила 16.05.2017

**INFLUENCE OF SOCIO-POLITICAL VALUES, CIVIC ENGAGEMENT
AND POSTCOLONIAL PAST ON THE TRANSFORMATION
OF THE FOREIGN POLICY OF UKRAINE**

O. KOTOVSKA

The article reveals the global changes in the socio-political values in the second half of the XX – XXI century and the influence of the values on the foreign policy of Ukraine. On the basis of theoretical background and empirical data, the author has analyzed the increasing role of nonmaterial values and characteristic changes of traditional value priorities in the postmodern era. Values as a social phenomenon are quite inert, thus, according to the value priorities of concrete nation, the specifics of national mentality and changes in public life of separate countries can be distinguished. The issue of values has become particular important in Ukraine, when the defeat of ideals of the Orange Revolution became obvious. On the other hand, the events of the last three years influenced on the formation of values of social and political activity especially among young generation of Ukrainians. The article represents archetypal-value approach to understand changes in features of social conflicts; based on World Value Survey and national public opinion monitoring, it illustrates the complex and long-lasting process of value changes that spreads over all spheres of socio-political life and foreign policy of Ukraine.

Keywords: social and political values, postmodern value changes, civic engagement, value orientations, foreign policy of Ukraine.